

Η διαλεκτική της ηγεμονίας

γράφει ο *PETER D. THOMAS**

Στο άρθρο αυτό, που επεξεργάστηκε και συνέγραψε ειδικά για το αφιέρωμα των *Τετραδίων Μαρξισμού* στον Αντόνιο Γκράμσι, ο καθηγητής Πίτερ Ντ. Τόμας (Peter D. Thomas) εισηγείται μια τυπολογία της ηγεμονίας ως κομβικής έννοιας της πολιτικής θεωρίας ενός από τους μείζονες μαρξιστές θεωρητικούς και επαναστάτες του 20ού αιώνα. Αρνούμενος τόσο τη σχηματική αντιστοιχίση της ηγεμονίας με τη συναίνεση, χαρακτηριστικό φιλελεύθερων και δεξιών ευρωκομμουνιστικών αναγνώσεων του γκραμσιανού έργου, όσο και την εξίσου σχηματική αντίστιξη ηγεμονίας και κυριαρχίας, ο Πίτερ Τόμας σχεδιάζει και αναπτύσσει τη δική του προσέγγιση για μια διαλεκτική της ηγεμονίας ή, με άλλη διατύπωση, για τη διαλεκτική σχέση συναίνεσης και κυριαρχίας ως πολιτικών συνιστωσών της ηγεμονίας.

Μετάφραση: ΔΑΝΑΗ ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

Επιμέλεια: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΧΡΥΣΗΣ

Η γκραμσιανή έννοια της ηγεμονίας έχει αποκτήσει μεγάλη επιρροή σε ένα μεγάλο εύρος ανθρωπιστικών, κοινωνικοεπιστημονικών και ιστορικών ακαδημαϊκών

πειθαρχιών διεθνώς, για να μην αναφέρουμε τη σχεδόν μυθική διάσταση, που έχει λάβει στην πρακτική εφαρμογή της μάχιμης πολιτικής τόσο σε εθνικό, όσο και σε διεθνές πλαίσιο. Αντιπροσωπεύει μια μοναδική «επιτυχία» του λεξιλογίου της μαρξιστικής παράδοσης, καθώς εξακολουθεί να βρίσκει πολύ μεγαλύ-

*** Senior Lecturer του Πανεπιστημίου Brunel στο Ηνωμένο Βασίλειο**

τερο ακροατήριο σε σχέση προς αυτό οργανικά συναφών εννοιών, όπως «η δικτατορία του προλεταριάτου» ή «η κατάρτηση του καπιταλιστικού κράτους». Συχνά, ωστόσο, η λέξη φαίνεται να προσλαμβάνει διαφορετικά, αν όχι ευθέως αντιφατικά νοήματα, αφήνοντας εξίσου παλαιούς και νέους αναγνώστες σε ένα κλίμα αβεβαιότητας ως προς την ακριβή θεωρητική σημασία ή τη σύγχρονη σημασία της. Τουλάχιστον τέσσερις παραλλαγές μπορούν να καταγραφούν ανάμεσα στις πολλές ερμηνείες, που έχουν προταθεί από την πρώτη έκδοση των *Τετραδίων της Φυλακής* κατά την πρώιμη μεταπολεμική περίοδο.

Τέσσερα «μοντέλα» ηγεμονίας

Σύμφωνα με μια ερμηνεία που ασκεί επιρροή, η ηγεμονία για τον Γκράμσι [Gramsci] αφορά μια διευθύνουσα κοινωνική ομάδα, που διασφαλίζει την (ενεργή ή παθητική) συναίνεση άλλων κοινωνικών στρωμάτων, αντί να επιβάλλει τα διατάγματά της σε άβουλα «υποκείμενα». Στηρίζεται περισσότερο σε περιπλοκούς μηχανισμούς ιδεολογικής ενσωμάτωσης, παρά στην άμεση προσφυγή στα όπλα. Σε αυτή την εκδοχή, η ηγεμονία-συναίνεση νοείται ως το αντίθετο της δικτατορίας-εξαναγκασμού, σύμφωνα με προϋποθέσεις, που ανάγουν αποτελεσματικά την ηγεμονική πολιτική σε μια αδιαμεσολάβητη ηθική σχέση. Αυτή η ανάγνωση έχει συνοδεύσει την υποδοχή των *Τετραδίων της Φυλακής* εξ αρχής, ξεκινώντας στα πρώτα χρόνια της ιταλικής Δημοκρατίας και συνεχίζοντας μέχρι σήμερα, συγκροτώντας ένα είδος «οδηγού για αρχάριους» στην έννοια της ηγεμονίας.¹ Σήμερα,

αυτή η ερμηνεία είναι και η κυρίαρχη, παρ' ότι συχνά αμφισβητούμενη, στα ακαδημαϊκά πεδία των πολιτιστικών σπουδών και της ανθρωπολογίας.²

Μια δεύτερη ερμηνεία αφορά τη γκραμισιανή έννοια της ηγεμονίας ως προδρόμου μιας θεωρίας της πολιτικής συγκρότησης του κοινωνικού μέσω μιας «λογικής ισοδυναμίας» ή μιας ενοποιητικής διαδικασίας συνάρθρωσης της ετερογένειας. Η ηγεμονία εδώ προβάλλει βασικά ως μια θεωρία της ενοποίησης της διαφορετικότητας σε ένα σύνθετο κοινωνικο-πολιτικό σώμα, στην ενότητα του οποίου και μόνο είναι που μπορεί να αναδειχθεί η «αληθινή» πολιτική. Αυτή η εκδοχή τοποθετεί τη γκραμισιανή έννοια της ηγεμονίας στη ριζοσπαστική φιλελεύθερη παράδοση του συλλογικού πολιτικού δρώντα που γίνεται αντιληπτός είτε με τη μορφή της ομάδας, της τάξης, της κάστας είτε [με εκείνη] του λαού. Ιστορικά, αυτή η ανάγνωση αναδύθηκε κατά τη συνάντηση της κομμουνιστικής και της φιλελεύθερης σκέψης στην ιταλική μεταπολεμική συνταγματική διαδικασία.³ Στο μέτρο που η σκέψη του Γκράμσι βρίσκει χώρο σε σύγχρονες διεθνείς συζητήσεις πολιτικής φιλοσοφίας, συχνά εκπροσωπείται με αυτούς τους όρους.⁴

2. Για μια κριτική ανάγνωση αυτής της ερμηνείας, βλ. Crehan, Kate (2002), *Gramsci, Culture and Anthropology*, London: Pluto Press.

3. Σχετικά με τις «λαϊκιστικές» αναγνώσεις της ηγεμονίας στον «ιταλικό δρόμο προς το σοσιαλισμό», βλ. Liguori (2012), ειδικότερα σ. 133-68.

Για κριτικές επισημόσεις σχετικά με τη μεταγενέστερη «εξαγωγή» αυτής της οπτικής στις διεθνείς αντιπαραθέσεις, βλ. Casarino Cesare και Antonio Negri (2008), *In Praise of the Common: A Conversation on Philosophy and Politics*, Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 162-4.

4. Η πρόταση αυτής της ανάγνωσης με τη μεγαλύτερη επιρροή υπήρξε αυτή των Laclau, Ernesto και Chantal Mouffe (1985), *Hegemony and Socialist Strategy: Towards A Radical Democratic Politics*, μτφ. W. Moore και P. Cammack, London: Verso.

Ως παράδειγμα αυτής της επιρροής, βλ. Critchley, Simon (2007), *Infinitely Demanding. Ethics of Commitment, Politics of Resistance*, London: Verso. «Αυτή η πράξη της συγκρότησης του πολιτικού υποκειμένου είναι η στιγμή ηγεμονίας» (p. 104).

1. Μια λεπτομερής διατύπωση των διαφορετικών ερμηνειών της έννοιας της ηγεμονίας στην ιταλική θεωρητική αντιπαράθεση μπορεί να βρεθεί στο Liguori, Guido (2012), *Gramsci conteso. Interpretazioni, dibattiti e polemiche 1922-2012*, Roma: Editori Riuniti University Press.

Βλ. επίσης D'Orsi, Angelo (ed.) 2008, *Egemonie*, Νάπολη: Edizioni Dante & Descartes.

Μια τρίτη ερμηνεία βασίζεται στις προϋποθέσεις των δύο πρώτων αναγνώσεων, υποστηρίζοντας ότι η ηγεμονία/ συναίνεση είναι μια πολιτική τεχνική κατάλληλη για το πεδίο της κοινωνίας των πολιτών, ενώ το κράτος είναι ένας τόπος εξαναγκασμού και κυριαρχίας. Η ηγεμονία αναπαράγεται υπόκωφα στα θεμέλια της αστικής διακυβέρνησης με μοριακό ή ακόμη και ριζωματικό τρόπο μέσα στην κοινωνία των πολιτών. Η άμεση αντιμετώπιση στο πεδίο του κράτους μετατίθεται σε ένα μέλλον απροσδιόριστο, όταν δε δηλώνεται [ακόμη και] μη αναγκαία. Στην πραγματικότητα, αυτή η εκδοχή παρουσιάζει τη γκραμισιανή έννοια της ηγεμονίας ως μια μορφή «αντιπολιτικής», η οποία βρίσκει ωστόσο τη δύναμή της στην αξιοδότηση του «κοινωνικού». Προερχόμενη από το ρεύμα της Νέας Αριστεράς στις δεκαετίες του 1960 και του 1970, με συχνές επιρροές από τον δυτικό μαοϊσμό και το ρεύμα του αριστερού ευρωκομμουνισμού, αυτή η ερμηνεία επαντάται συχνά σε σύγχρονες συζητήσεις πολιτικής επιστήμης και κοινωνιολογίας.⁵

Τέλος, μια τέταρτη ανάγνωση τοποθετεί τη σύγχρονη σημασία του όρου «ηγεμονία» στο πεδίο της γεωπολιτικής, σε συνδυασμό με την εδραιωμένη χρήση, που ανατρέχει τουλάχιστον στον Θουκυδίδη. Εδώ, η ηγεμονία διαμορφώνεται στο επίπεδο ενός άλλοτε ανοικτού, άλλοτε κρυφού αγώνα για επιρροή και εξουσία ανάμεσα σε κράτη· [αγώνα] που συνήθως λαμβάνει χώρα πριν –αλλά ενίοτε φθάνει ως και– τη σαφή εκδήλωση στρατιωτικών εχθροπραξιών. Αυτή η εκδοχή εγγράφει αποτελεσματικά τη γκραμισιανή έννοια της ηγεμονίας

εντός της παράδοσης του πολιτικού ρεαλισμού, καθότι θεωρεί το κράτος ως τον βασικό πολιτικό συντελεστή της νεωτερικότητας, παρέχοντας μια κριτική αξιολόγηση αυτής της κυρίαρχης οπτικής. Προηγούμενα δείγματα αυτής της χρήσης μπορούν να βρεθούν στις διαφωνίες εντός της Τρίτης Διεθνούς, αν και σε πιο περίπλοκες μορφές.⁶ Σήμερα, αυτή η ερμηνεία θεωρείται εδραία «εικόνα του Γκράμσι» εντός των κυρίαρχων συζητήσεων στο πεδίο των διεθνών σχέσεων, παρ' ότι αμφισβητείται ολοένα και περισσότερο από «νέες» νεογκραμισιανές προσεγγίσεις.⁷

Κάθε μία από αυτές τις αναγνώσεις ανάγει τη γκραμισιανή έννοια της ηγεμονίας σε μια ήδη γνωστή μορφή της ιστορίας της νεότερης πολιτικής σκέψης. Η πρώτη ερμηνεία παρουσιάζει τη γκραμισιανή έννοια της ηγεμονίας σαν έναν τύπο ανεστραμμένου χομπσιανισμού, στον οποίο η συναίνεση λειτουργεί ως κινητήρας ηθικής θεμελίωσης του πολιτικού. Η δεύτερη ερμηνεία της ηγεμονίας ως λογικής της ισοδυναμίας απεικονίζει τον Γκράμσι ως ελάσσονα παραλλαγή της μεγάλης νεωτερικής παράδοσης των θεωριών της πολιτικής ενότητας, ως μια ελαφρώς παραλλαγμένη ρουσική οπτική της πολιτικής ως της μετάβασης από τη «βούληση όλων» στη «γενική βούληση». Η τρίτη ερμηνεία παρουσιάζει την ποικιλότητα και τον πλούτο της υπάρχουσας κοινωνίας των πολιτών ως της εν δυνάμει θεμελίωσης ενός εναλλακτικού τρόπου κοινωνικοποίησης, ως ένα είδος ανακοπέντος χεγκελιανισμού, που σταματάει στην παράγραφο 255 της

5. Η ερμηνεία αυτή διατυπώθηκε με πιο πειστικό τρόπο στο: Bobbio, Norberto (1990) [1969], «Gramsci e la concezione della società civile», στο *Saggi su Gramsci*, Milano: Feltrinelli.

Για κριτική ανάγνωση των προϋποθέσεων της, βλ. Anderson, Perry (1976). «The Antinomies of Antonio Gramsci», *New Left Review*, 1, 100: 5-78. Opatko, Benjamin (2012), *Hegemonie*. Münster: Verlag Westfälisches Dampfboot. Thomas, Peter D. (2009), *The Gramscian Moment. Philosophy, Hegemony and Marxism*. Leiden: Brill, ειδικότερα σ. 159-96.

6. Για τη γεωπολιτική χρήση της έννοιας της ηγεμονίας, βλ. Anderson (1976); και Buci-Glucksmann, Christine (1980) [1975], *Gramsci and the State*, μτφ. David Fernbach, London: Lawrence and Wishart.

7. Η «πρώτη γενιά» της νεογκραμισιανής θεωρίας στις διεθνείς σχέσεις αποτυπώνεται στο *Gramsci, Historical Materialism and International Relations* (1993), Gill, Stephen (επιμ.), Cambridge: Cambridge University Press. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα νεότερων προσεγγίσεων σε αυτό το πεδίο αποτελεί το: Morton, Adam David (2007), *Unraveling Gramsci: Hegemony and Passive Revolution in the Global Political Economy*, London: Pluto.

Φιλοσοφίας του Δικαίου. Η τέταρτη ερμηνεία παρουσιάζει τη γκραμσιανή θεωρία της ηγεμονίας ως κομμουνιστική εκδοχή των καντιανών (και νεο-καντιανών) προϋποθέσεων του νεότερου διεθνούς δικαίου ή ακόμη, στη μεταγενέστερη παραλλαγή του Σμιτ [Schmitt], ως σύγκρουση μεταξύ ασυμφιλίωτων αξιών, συχνά πιο απειλητικά τοπικά γειωμένων, παρά κοσμοπολιτικών.

Ο συνδυασμός αυτών των προσεγγίσεων εκβάλλει σε κάποια «παραδοσιακή» ή τουλάχιστον ευρέως διαδεδομένη ερμηνεία της έννοιας της ηγεμονίας στα *Τετράδια της Φυλακής*. Αυτή η ανάγνωση θέλει η πολιτική της ηγεμονίας να περιλαμβάνει πρωτίστως την εξασφάλιση της συναίνεσης σημαντικού αριθμού πολιτικών δρώντων ενός δεδομένου κοινωνικού σχηματισμού. Δεύτερον, την ενοποίησή τους σε έναν συλλογικό πολιτικό σχηματισμό. Τρίτον, τη δέσμευση αυτού του νεοουσταθέντος πολιτικού σχηματισμού σε μια μάχη ενάντια σε άλλους παρόμοιους σχηματισμούς, που έχουν διαμορφωθεί από μια παρόμοια διαδικασία. Ο καθένας από τους σχηματισμούς αυτούς επιδιώκει να διευρύνει, από την πλευρά του, κατάληψη «εδάφους» της κοινωνίας των πολιτών, μέχρι του σημείου να διαθέτει επαρκείς δυνάμεις για να κατακτήσει το «κέντρο» του κοινωνικού σχηματισμού, στους θεσμούς του κρατικού μηχανισμού. Και, τέλος, τη σύγκρουση κρατών, ηγεμονικά κατασκευασμένων σε συνθήκες ανταγωνισμού σε διεθνές επίπεδο, δηλαδή σε μια γεωπολιτική επανάληψη της αρχικά τοπικής διαδικασίας.

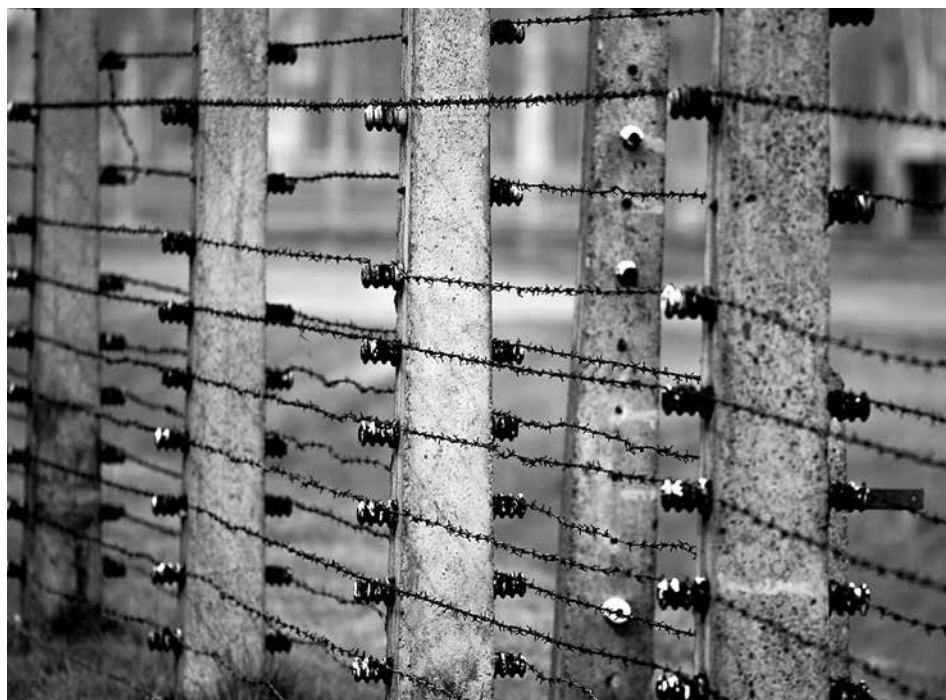
Η ηγεμονία ως κυριαρχία

Η κοινή συνισταμένη αυτών των αναγνώσεων, παρά τις κατεξοχήν διαφορικές τους απαρχές, την ιστορία τους και τις επιστημονικές τοποθετήσεις τους, αλλά και αυτό που τους επιτρέπει να ορίζονται ως «καθολική» θεωρία της ηγεμονίας, με τον τρόπο που υποδείχθηκε, είναι η προϋπόθεση ότι η έννοια της ηγεμονίας είναι μια γενική

θεωρία πολιτικής εξουσίας, που γίνεται αντιληπτή ως μια διαδικασία υπερβατολογικής διάταξης. Μια τέτοια γενική θεωρία μπορεί να αναπτυχθεί είτε για να αμφισβητήσει υπάρχουσες σχέσεις και δομές εξουσίας, είτε, με έναν αντικατοπτρισμό της εικόνας, να σκιαγραφήσει τις προϋποθέσεις της νομιμότητάς τους. Στην πρώτη περίπτωση, ο Γκράμσι εμφανίζεται ως πρόδρομος του Φουκώ (Foucault), αν όχι και του Ντελέζ (Deleuze). Στη δεύτερη και μακράν σημαντικότερη περίπτωση, ο Γκράμσι εξωθετείται να έλθει στο προσκήνιο – παραφράζοντας τη διάσημη φράση του Κρότσε (Croce)– ως ο «Βέμπερ [Weber] του προλεταριάτου».⁸ Και στις δύο περιπτώσεις, η ηγεμονία έρχεται να δηλώσει αποτελεσματικά σταθερότητα, ενσωμάτωση και νομιμοποίηση, έστω και με τη μορφή της αρνητικής νομιμοποίησης της αντίστασης, που αναγνωρίζει την υπάρχουσα κοινωνική τάξη (περισσότερο από ό,τι την επαναστατική ρήξη που την αρνείται). Η ηγεμονία, δηλαδή, εγγράφεται σε μια «τυπολογία κυριαρχίας» βεμπεριανής και, με μια ευρύτερη διατύπωση, νεοκαντιανής διάστασης. Παρουσιάζεται ως μία από τις μορφές κυριαρχίας [Herrschaft], παράλληλα με τη χαρισματική, την παραδοσιακή και τη νομική-γραφειοκρατική, ή ίσως και ως υπέρβαση [Aufhebung], δηλαδή ως «υπέρβαση» αυτών των προνεωτερικών και πρώιμα νεωτερικών τεχνικών του πολιτικού, συνθέτοντας τις αντίστοιχες δυνάμεις τους σε μια νέα πολιτική πρακτική της κυριαρχίας, συμβατή προς τη σταθεροποίηση και την ολοκλήρωση της κοινοβουλευτικής δημοκρατικής τάξης ως συστήματος πολιτικής ισορροπίας και ολοκλήρωσης.⁹

8. Για μια συγκριτική ανάλυση των εννοιών του Βέμπερ και του Γκράμσι για τη νεωτερικότητα, στις αντίστοιχες πολιτικές ιστορίες, βλ. Portantiero, Juan Carlos (1981). *Los Usos de Gramsci*, Buenos Aires: Folios ediciones.

9. Η πρόταση του Μπέιτς [Bates] ότι η έννοια της ηγεμονίας του Γκράμσι μπορεί να χαρακτηριστεί ως «πολιτική διεύθυνση, που βασίζεται στη συναίνεση αυτών που οδηγούνται» (Bates T.R. [1975]. «Gramsci and the theory of hegemony», *Journal of*

Όπως οι περισσότερες μισές αλήθειες, τέτοιες ερμηνείες μπορούν πράγματι να διεκδικήσουν τουλάχιστον κάποια θεμελίωση, παραπέμποντας σε ορισμένες αναφορές που αποσιπώνται βίαια από το συγκεκριμένο τους, έτσι ώστε να υποστηριχθούν οι κύριες γραμμές της αντίστοιχης επιχειρηματολογίας. Ομοίως, όπως και οι περισσότερες μισές αναγνώσεις, δεν ξεπηδούν ολοκληρωμένες από τη διάφανη προφάνεια ενός κειμένου, αλλά χρειάστηκε να παραχθούν από μια πολύπλοκη διαδικασία της πάντοτε αβέβαιης ανάγνωσης και της δημιουρ-

γικής παρανόησης των *Τετραδίων της Φυλακής* του Γκράμσι σε διαφορετικά ιστορικά συγκείμενα, όπως ανεπιφύλακτα μαρτυρά και το *Ο Γκράμσι σε αμφισβήτηση* [*Gramsci conteso*] του Γκουίντο Λιγκουόρι [Guido Liguori]. Όντως, μπορούμε να εντοπίσουμε με ακρίβεια τη συνάρθρωση αυτών των διαφορετικών ερμηνειών σε μια γενική θεωρία της ηγεμονίας στην εμφάνιση μιας ιδιαίτερης κατανόησης του ρόλου της έννοιας της «παθητικής επανάστασης» στην εννοιολογική αρχιτεκτονική των *Τετραδίων της Φυλακής*.¹⁰ Όπως σημειώνει ο Φάμπιο Φροζίνι [Fabio Frosini], η έννοια της παθητικής επανάστασης διαδραμάτισε κεντρικό ρόλο στο συνέδριο του Ινστιτούτου Γκράμσι το 1977, με θέμα «Πολιτική και ιστορία στον Γκράμσι». Στο Συνέδριο –και ολόένα και περισσότερο τα επόμε-

the History of Ideas 36:2, σ. 352) την παρουσιάζει ως παρόμοια με τον μυθικό «τέταρτο τύπο» νόμιμης κυριαρχίας, που βασίζεται στη βούληση των κυβερνώντων, την οποία ο Βέμπερ θεωρούσε εν συντομία μια δυνατότητα, αν και σε θεωρητικά μη αναπτυγμένη μορφή, που δεν βρήκε το δρόμο της στα χειρόγραφα που δημοσιεύθηκαν ως *Οικονομία και Κοινωνία* – ίσως επειδή αντιφάσκει αμέσως με την αξιωματική διάσταση της χαρισματικής εξουσίας, η οποία απασχολούσε όλο και περισσότερο τον Βέμπερ τα τελευταία χρόνια. Βλ. Weber, Max (1917). «Ein Vortrag Max Webers über die Probleme Staatssoziologie», 25 Οκτωβρίου, *Neue Freie Presse* no. 19102, Wien.

10. Για μια μελέτη της έννοιας της «παθητικής επανάστασης», βλ. Thomas, Peter D. (2006). «Modernity as "passive revolution": Gramsci and the fundamental concepts of historical materialism», *Journal of the Canadian Historical Association / Revue de la Société historique du Canada* 17(2), σ. 61–78.

να χρόνια— αναπτύχθηκε μια ιδιαίτερη ερμηνεία της παθητικής επανάστασης, ως ενός παράγοντα εξουδετέρωσης ολόκληρης της συναρμοσμένης αλυσίδας των εννοιών των *Τετραδίων της Φυλακής*. [Αυτή η ερμηνεία] μετασχημάτισε θεμελιωδώς την κατανόηση της πολιτικής της ηγεμονίας. Η ηγεμονία επιτυχώς υποτάχθηκε στην παθητική επανάσταση ως ένας απλός «μηχανισμός» της πραγμάτωσης ή της αμφισβήτησής της. Σύμφωνα με τον Φροζίνι, αυτό οδήγησε σε μια ανάγνωση της ηγεμονίας υπό το φως «της προτεραιότητας της σταθερότητας έναντι της αστάθειας», παρά στη σχεσιακή—δηλαδή διαλεκτική—ενσωμάτωση αυτών των πόλων σε μια δυναμική θεωρία πολιτικού μετασχηματισμού.¹¹ Συνεπώς, η σκέψη του Γκράμσι θα μπορούσε να επανεγγραφεί στα κύρια ρεύματα της σύγχρονης πολιτικής σκέψης, ενεργοποιώντας μια μετάβαση από ένα δήθεν ανορθολογικό «συγκρουσιακό» μοντέλο στην υποτιθέμενη «συναινετικότητα», χαρακτηριστικό των ανθρωπολογικών θεμελίων και της ολοκλήρωσης του φιλελευθερισμού ως θεωρίας και πράξης μιας υπερβατολογικής διάταξης. Η έννοια της παθητικής επανάστασης ερμηνεύτηκε ως μια περιγραφή της πολιτικής γεωτεριμότητας, ως η κατασκευή ενός ολοένα και πιο εξορθολογισμένου και γραφειοκρατικού βεμπεριανού «σιδερένιου κλουβιού». Η ηγεμονία μετατρέπεται σε «μια καλή ευκαιρία για τη μετατροπή των κομμάτων του εργατικού κινήματος σε κυβερνητικά κόμματα».¹²

Ηγεμονία και το «πολιτικό υποκείμενο»

Η ερμηνεία με τη μεγαλύτερη επιρροή διεθνώς ήταν αυτή των Ερνέστο Λακλάου και Σαντάλ Μουφ (Chantal Mouffe),

11. Frosini, Fabio (2008), «Beyond the crisis of Marxism: Thirty years contesting Gramsci's legacy», στο Bidet J. και Kouvelakis S. (επιμ.), *Critical Companion to Contemporary Marxism*, Leiden: Brill, σ. 667.

12. Ό.π.

στο *Ηγεμονία και σοσιαλιστική στρατηγική*. Οι Λακλάου και Μουφ παρουσιάζουν την ηγεμονία ως μια διαδικασία χρονικού αναπτύγματος, συγχρονισμού και ενοποίησης του «πολιτικού υποκειμένου». Σύμφωνα με την ανάγνωσή τους, η ηγεμονία συνεπάγεται, κατά πρώτον, μια «αλυσίδα ισοδυναμίας» μεταξύ μέχρι πρότινος διακριτών κοινωνικών αιτημάτων, το καθένα με τις δικές του ιστορίες και χρόνους. Δεύτερο, σε αυτή τη βάση, τη συνάρθρωση και το συγχρονισμό τους ως «συλλογικής βούλησης» και, τρίτον, τον προοδευτικό σχηματισμό του πολιτικού υποκειμένου ως (προσωρινά) κατακτημένης ενότητας της διαφορετικότητας.¹³ Τα διστάμενα αιτήματα και οι διαφορετικοί χρόνοι τους συγχρονίζονται μέσω ηγεμονικής συνάρθρωσης σε μια διαδικασία εγγενούς χρονικού αναπτύγματος, οδηγώντας σε μια στιγμή, κατά την οποία το από τη συγκρότησή του διαιρεμένο παρόν μετατρέπεται (αν και μόνο προσωρινά και συγκυριακά) σε ένα παρόν ευδιάκριτο στο ίδιο με τη μορφή μιας σύγκρουσης μεταξύ πολιτικά αρθρωμένων υποκειμένων. Η πρόταση του Γκράμσι για την έννοια της «ρυθμισμένης κοινωνίας», καθώς και οι συχνές αναφορές στην «ιστορική πρόοδο» στα *Τετράδια της Φυλακής*, όλα δείχνουν να συνηγορούν στην παραπάνω αντίληψη.¹⁴ Πάνω απ' όλα, η περίφημη εικόνα του «σύγχρονου Ηγεμόνα» ως ολόποιας αρχής εκκοσμίκευσης δείχνει να υποδηλώνει μια έννοια ενός τόσο ηγεμονικού πολιτι-

13. Laclau, Ernesto (2005), *On Populist Reason*, London: Verso. Περιέχει την πληρέστερη διατύπωση των φερεμαλιστικών διαστάσεων της έννοιας του Λακλάου [Laclau] για το «λαό» ως πολιτικό υποκείμενο.

14. Για την έννοια της «ρυθμισμένης κοινωνίας» στα *Τετράδια της Φυλακής* και τη σχέση της με τη δι-αμόρφωση συλλογικής βούλησης στην ιστορική διαδικασία, βλ. Q 6, §65, σ. 734; Q 6, §88, σ. 763-4. Q 7, §33, σ. 882. Οι αναφορές στα *Τετράδια της Φυλακής* του Gramsci [*Quaderni del carcere*] ακολουθούν το διεθνώς καθιερωμένο πρότυπο αρίθμησης τετραδίων (Q), τον αριθμό σημείωσης (§), ακολουθούμενο από την αναφορά της σελίδας στην ιταλική έκδοση: Gramsci, Antonio (1975), *Quaderni del carcere*, Valentino Gerratana (επιμ.), Turino: Einaudi.

κού υποκειμένου, που γίνεται αντιληπτή ως χρονική συσσώρευση και ως συγχρονισμός διαφορετικών χρόνων σύμφωνα με και μέσα σε ένα κοινό μέτρο.

Ο νέος Ηγεμόνας, καθώς αναπτύσσεται, επαναστατικοποιεί το όλο σύστημα διανοητικών και ηθικών σχέσεων, καθότι η ανάπτυξη του σημαίνει ακριβώς ότι κάθε δεδομένη πράξη θεωρείται ωφέλιμη ή βλαβερή, ενάρετη ή κακή, μόνο στο βαθμό που έχει τον ίδιο τον Ηγεμόνα ως σημείο αναφοράς και βοηθά ή αντιτίθεται στην ενίσχυσή του. Στις συνειδήσεις των ανθρώπων, ο Ηγεμόνας παίρνει τη θέση της θεότητας ή της κατηγορικής προσταγής και γίνεται η βάση ενός σύγχρονου λαϊκισμού [laicism], μιας απόλυτης δηλαδή λαϊκοποίησης όλων των όψεων της ζωής και όλων των εθιμικών σχέσεων.¹⁵

Σύμφωνα με αυτή την ανάγνωση, ο νέος Ηγεμόνας αναδύεται ώστε με βίαιο τρόπο να ενοποιήσει την προσωρινή ανακολουθία του παρόντος, κυριαρχώντας πάνω στις αντιφάσεις και τις συγκρούσεις, απαλείφοντας κάθε ίχνος διαφοράς, για να εμφανιστεί στο τέλος ως ένα ολοποιούμενο «υποκείμενο-αντικείμενο» της ιστορίας. Αυτή η ανάγνωση διαβάζει στον Γκράμσι όχι μόνο μια μεσαιωνική αντίληψη του χρόνου, με τον σύγχρονο Ηγεμόνα να φθάνει στη θεραπεία της ιστορίας από τις αρρώστιες της και κάθε της ατέλεια. Παρουσιάζει επίσης τον σύγχρονο Ηγεμόνα ως τη μυθολογική έκφραση ενός «φορμαλισμού του υποκειμένου». Ο σύγχρονος Ηγεμόνας δηλαδή τίθεται ως το «υποκείμενο», που είναι ικανό να κυριαρχήσει επί του «αντικείμενου» της πολιτικής ή, αλλιώς, ως η «μορφή», που κατανοεί και δίνει

έκφραση στο «περιεχόμενό» της. Κατ' αυτό τον τρόπο, το έργο του Γκράμσι χαρακτηρίζεται ως η μετάβαση από τη χρονική στιγμή του *katechon* [κατέχων], που ταυτόχρονα υπόσχεται και αποτρέπει την εκπλήρωση των συγκρουόμενων διαφορών, σε μια έννοια του σύγχρονου Ηγεμόνα, που γίνεται αντιληπτός ως *kairos* [καιρός], η στιγμή, δηλαδή, που το παρόν καθίσταται τελικά εξολοκλήρου παρόν στον εαυτό του. Ο Γιόσιχικο Ισίδα (Yoshihiko Ichida) έχει χαρτογραφήσει με σαφήνεια τις χρονικές προϋποθέσεις μιας τέτοιας αντίληψης της πολιτικής.

«Ο χρόνος έχει εξαρθρωθεί» ακριβώς στο σημείο, που κάνει την εμφάνισή του το υποκείμενο. Και πάλι όμως, ο χρόνος ποτέ δεν σταματάει, γιατί η στιγμή εγγυάται τη ροή του χρόνου μέσω της ίδιας συνένωσης: διαιρούμενη σε παρελθόν και μέλλον, η στιγμή είναι ένα παρόν που εναλλάσσεται, είναι στο όριο να γίνει παρελθόν και είναι πάντα-ήδη παρελθόν. Και το υποκείμενο παρουσιάζεται εντέλει ως ένας κόμβος στη χρονική ροή, υπό την έννοια ότι εκτελεί την πράξη της ρήξης και της συρραφής του χρόνου και, έτσι, ζει σε ένα χρόνο, που δημιουργεί το ίδιο: είναι *Kairós* [καιρός].¹⁶

Κατανοούμενος με αυτούς τους όρους, ο Αντόνιο Γκράμσι μεταμορφώνεται αποτελεσματικά σε Καρλ Σμιτ: η έννοια μιας παρέμβασης στο «συσχετισμό δύναμης», που καθορίζει την ιδιαιτερότητα της μπολσεβίκικης παράδοσης της ηγεμονίας, μεταστρέφεται σε απλό «δόλο» για μια στιγμή απόφασης, που ανάγει την πολιτική στην έκφραση της κυριαρχικής βούλησης, η οποία γίνεται αντιληπτή περισσότερο με όρους υποκειμενισμού, παρά με οργανωτικούς όρους.¹⁷ Η έμφαση, που δίνει ο Γκράμσι

15. Q 13, §1, σ. 1561. Για την εξέλιξη της μορφής του νέου Ηγεμόνα στα *Τετράδια Φυλακής*, βλ. Frosini, Fabio (2013). «Luigi Russo e Georges Sorel: sulla genesi del 'moderno Principe' nei *Quaderni del carcere di Antonio Gramsci*», *Studi storici*, 54, σ. 545-89, και Thomas, Peter D. (2015). «Gramsci's Machiavellian Metaphor. Restaging *The Prince*», in *The Radical Machiavelli: Politics, Philosophy and Language*, Fabio Frosini, Filippo Del Lucchese and Vittorio Morfino (επιμ.), Leiden: Brill.

16. Ichida, Yoshihiko (2005). «Subject to subject: are we all Schmittians in politics?», *borderlands* 4:2.

17. Για την κεντρικότητα της έννοια του συσχετισμού δύναμης στον Γκράμσι, βλ. Coutinho, Carlos Nelson (2009). «Rapporti di forza», *Dizionario gramsciano 1926-1937*, G. Liguori και P. Voza (επιμ.), Roma: Carocci. Στο βαθμό, στον οποίο η σκέ-

στον σύγχρονο Ηγεμόνα ως μιας πραγματικότητας αναπτυσσόμενης «ηθικής και πνευματικής μεταρρύθμισης», ανάγεται κατ' αυτόν τον τρόπο απλώς σε μία ακόμη στιγμή της ιστορίας της επιβεβαίωσης της σύγχρονης κυριαρχίας, με την έννοια του αυτοπροσδιορισμού [sovereignty], ως καθεστώτος κυριαρχίας, με την έννοια της επιβολής [domination].¹⁸

Μια «τυπολογία» της ηγεμονίας

Βασιζόμενος στην πρόσφατη έντονη περίοδο ιστορικής, φιλολογικής και θεωρητικής έρευνας σχετικά με το ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο των *Τετραδίων της Φυλακής*,¹⁹ στην ιδιόμορφη αρχιτεκτονική τους και το «σήμα κατατεθέν» για τη σκέψη του Γκράμσι σε ανάπτυξη, θα ήθελα να προτείνω σε αυτό το σημείο μια εναλλακτική «τυπολογία της ηγεμονίας», ή μάλλον, μια διαλεκτική παρουσίαση των συστατικών στοιχείων της. Θα προσπαθήσω, αν και με έναν εξαιρετικά σχηματικό και πολύ σύντομο τρόπο, να περιγράψω τον διακριτό χαρακτήρα της θεωρίας της ηγεμονίας του Γκράμσι στα *Τετράδια της Φυλακής* ως ένα ολοκληρωμένο πολιτικό σχέδιο. Θα υποστηρίξω ότι η ηγεμονία του Γκράμσι περιλαμβάνει τέσσερις αναπόσπαστα και διαλεκτικά συνδεδεμένες «στιγμές»: πρώτον, την ηγεμονία ως κοινωνική και πολιτική διεύθυνση· δεύτερον, την ηγεμονία ως πολιτικό σχέδιο· τρίτον, την πραγμάτωση αυτού του ηγεμονικού σχεδίου σε

συγκεκριμένους θεσμούς και οργανωτικές μορφές· τέταρτον, τελικά και αποφασιστικά, την κοινωνική και πολιτική ηγεμονία του εργατικού κινήματος. Αυτές οι τέσσερις στιγμές αποτελούν μια «διαλεκτική αλυσίδα», κατά μήκος της οποίας ο Γκράμσι εμβαθύνει τις έρευνές του στα *Τετράδια της Φυλακής*. Ξεκινώντας από το «πρωταρχικό γεγονός» της ηγεμονίας ως διεύθυνσης, μια εμμενής και επεκτατική δυναμική τον οδηγεί να αναδείξει τους προσδιορισμούς και τις προϋποθέσεις της ηγεμονικής πολιτικής πρακτικής ως του θεμελίου ενός νέου τύπου πολιτικής, πέραν από τις σύγχρονες μορφές κυριαρχίας. Η ανάπτυξη αυτών των «στιγμών» είναι συνεπώς διαλεκτική, με την έννοια μιας ανοιχτής πειραματικής ανακάλυψης αναγκαίων προϋποθέσεων, παρά με όρους φορμαλιστικής ολοκλήρωσης ή σύνθεσης. Με γεγκελιανούς όρους, [πρόκειται] για τη διαλεκτική του μυθιστορήματος διάπλασης [*Bildungsroman-dialectic*] της *Φαινομενολογίας του πνεύματος*, παρά για τη διαλεκτική του συστήματος [system-dialectic] της *Επιστήμης της λογικής*.

Από μια ολιστική σκοπιά, αυτή η προσέγγιση της ηγεμονίας μάς προσφέρει τόσο μια εκλεπτυσμένη πολιτική ανάλυση της ανάδυσης της σύγχρονης κρατικής εξουσίας, όσο και μια θεωρία εναλλακτικής πολιτικής οργάνωσης. Με άλλα λόγια, η έννοια της ηγεμονίας του Γκράμσι προσφέρει όντως μια συγκεκριμένη ανάλυση των μορφών οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής κυριαρχίας στον σύγχρονο κόσμο, μεταφράζοντας τις προοπτικές μιας «τυπολογίας της κυριαρχίας» σε ένα «απόλυτο ιστορικιστικό» μπτρώο και εξηγώντας τις κοινωνικές και πολιτικές προϋποθέσεις τους με συγκεκριμένους όρους. Ο λόγος, ωστόσο, για τον οποίο ο Γκράμσι αναλαμβάνει αυτή την ανάλυση των μορφών κυριαρχίας, δεν είναι η ενθάρρυνση της στασιμότητας απέναντι στα τεράστια εμπόδια της νεωτερικότητας νοούμενης ως μιας «παθητικής επανάστασης» ή ενός εξορθολογισμένου και γραφειοκρατικού «σιδερένιου κλουβιού» [stahlhartes Gehäuse]. Αντίθετα, η έννοια της ηγεμονίας του

ψη του Gramsci δεν μπορεί να γίνει κατανοητή από τη σκοπιά μιας φιλοσοφικής θεωρίας του υποκειμένου. (νοούμενης με τους παραδοσιακούς όρους της ενδοσκόπησης, της αυτοσυνείδησης, της προθετικότητας, της ιδιοπροσωπίας [του δημιουργού]). βλ. Frosini, Fabio (2010). *La religione dell' uomo moderno. Politica e verità nei Quaderni del carcere di Antonio Gramsci*. Rome: Carocci, σ. 28-9.

18. Q 13, §1, σ. 1561.

19. Μεταξύ αυτών των νέων έργων ξεχωρίζει η συλλογική έρευνα της Διεθνούς Εταιρίας Γκράμσι [International Gramsci Society], στην οποία συμμετείχαν εκατοντάδες ειδικοί από όλο τον κόσμο. Βλ., *Dizionario gramsciano 1926-1937* (2009), G. Liqitori και P. Voza (επιμ.), Roma: Carocci.

να επιλύσουν τα θεμελιώδη κοινωνικο-οικονομικά και πολιτικά προβλήματα, που αντιμετώπιζε ο ιταλικός λαός. Κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του από το φασιστικό καθεστώς, στα *Τετράδια της Φυλακής*, και ειδικά στα πρώτα στάδια των ερευνών του, ο Γκράμσι προσπάθησε να χρησιμοποιήσει τη ρωσική έννοια της ηγεμονίας ως αναλυτικό εργαλείο, προκειμένου να κατανοήσει τους τρόπους, με τους οποίους οι ιταλικές και ευρωπαϊκές άρχουσες τάξεις είχαν σταθεροποιήσει την πολιτική εξουσία τους. Ουσιαστικά, οι ιστορικές αυτές σκέψεις διατυπώθηκαν με φόντο την εμπειρία που αποκόμισε ο Γκράμσι από την ηγεμονία των εργατών στη Ρωσία. Η «πολιτική» παρέχει εν προκειμένω τους φακούς για να διαβαστεί η «ιστορία». Συνεπώς, ταυτόχρονα με τις πρώιμες ιστορικές μελέτες του, και ολοένα και περισσότερο τα επόμενα χρόνια, προσπάθησε να στοχαστεί πάνω στα μαθήματα, που θα μπορούσαν να προκύψουν από αυτή την ιστορία για τις αριστερές δυνάμεις, οι οποίες επιδίωκαν την επιβολή του δικού τους ηγεμονικού σχεδίου. Το καθοριστικό για τον Γκράμσι ήταν η κατανόηση της πολιτικής όχι ως πρακτικής διαχείρισης ή διακυβέρνησης, αλλά ως πρακτικής διεύθυνσης με την ευρύτερη έννοια. Διέκρινε δύο τουλάχιστον τύπους διεύθυνσης: στην περίπτωση της αστικής πολιτικής, [διέκρινε] τον τύπο διεύθυνσης, που διατηρεί δομικά μια απόσταση ανάμεσα στους διευθύνοντες και στους διευθυνόμενους, η οποία είναι η λογική της «παθητικής επανάστασης»· και στην περίπτωση της προλεταριακής πολιτικής, [διέκρινε] τον τύπο διεύθυνσης, που σκοπεύει να βοηθήσει τις μάζες να εκφράσουν, εμβαθύνουν και δυναμώσουν την αυτόβουλη στράτευσή τους στον κοινωνικό και πολιτικό μετασχηματισμό. Σύμφωνα με τον Γκράμσι, αυτός ο τύπος διεύθυνσης αφορούσε τους ηγέτες, που μαθαίνουν από τις ίδιες τις μάζες, σε μια διαρκή διαδικασία, στην οποία οι ίδιοι εκπαιδευτές εκπαιδεύονται, για να χρησιμοποιήσουμε τις βαθυστόχαστες λέξεις από τις *Θέσεις για τον Φόιερμπαχ* του Μαρξ.

Η ηγεμονία ως πολιτικό σχέδιο

Είναι στο φόντο αυτής της έννοιας της διακριτής φύσης της προλεταριακής ηγεμονίας, που ο Γκράμσι αναπτύσσει το δεύτερο αποφασιστικό στοιχείο της διαλεκτικής θεωρίας του. Για τον Γκράμσι, ένα αυθεντικά ηγεμονικό σχέδιο δεν αποτελεί απλώς προπαγάνδα [σχέδιο] γενικής επιρροής. Αντιθέτως, ως σχέδιο, η ηγεμονία συνεπάγεται τη συγκεκριμενοποίηση της διεύθυνσης με τη μορφή ενός πολιτικού σχεδίου, που οικοδομείται και παρεμβαίνει σε μια ιστορική δυναμική, η οποία είναι ήδη εν εξελίξει. Συνεπάγεται ενεργητική και διαρκή κινητοποίηση και οργάνωση, στο μέγιστο εύρος μετώπων, από το ρητά πολιτικό, στο κοινωνικό, στην κουλτούρα και στη θρησκεία, όπως αυτά γίνονται αντιληπτά με ευρεία έννοια ως κοινοί μας τρόποι, με τους οποίους σκεφτόμαστε και βλέπουμε. Και πάλι, η σύγκριση με την ιστορική ανάδυση της ευρωπαϊκής αστικής τάξης ως διευθύνουσας τάξης μέσα «στον μακρύ δέκατο ένατο αιώνα» ήταν αποφασιστική. Το ηγεμονικό σχέδιο της αστικής τάξης εκτελέστηκε «τοποθετώντας την πολιτική στο τιμόνι», με μια περιεκτική αντίληψη του κόσμου και με οργανωτικές βαθμίδες, που ενισχύουν η μία την άλλη. Με όρους μάχης των υποτελών κοινωνικών ομάδων για ηγεμονία, ο Γκράμσι έθεσε το ερώτημα πώς μπορούσε να συγκροτηθεί ένα ηγεμονικό σχέδιο μέσω από τον τεράστιο πλούτο όλων των διαφορετικών ομάδων συμφερόντων – συχνά ακόμα και αντιτιθέμενων ομάδων συμφερόντων – που συγκροτούν αυτό που εκείνος καταλήγει να αποκαλεί «υποτελείς κοινωνικές ομάδες», ή λαϊκές τάξεις με την ευρύτερη έννοια, δηλαδή όλες τις ομάδες ή τάξεις, τις οποίες καταπιέζει και εκμεταλλεύεται η τρέχουσα οργάνωση της κοινωνίας.²³ Κα-

23. Για μια διερεύνηση της ανάπτυξης του σύνθετου νοήματος της έννοιας των «υποτελών κοινωνικών ομάδων» στα *Τετράδια της Φυλακής*, βλ. Green, Marcus (2011), «Rethinking the Subaltern and the Question of Censorship in Gramsci's *Prison Notebooks*», *Postcolonial Studies*, 14:4.

θώς αναπτύσσει αυτή τη γραμμή έρευνας, ο Γκράμσι ολοένα και περισσότερο υπογραμμίζει ότι η ηγεμονία ως σχέδιο συνεπάγεται κάτι παρόμοιο προς τις πιο αυστηρές μορφές της σύγχρονης επιστημονικής πειραματικής πρακτικής. Η ηγεμονία δηλαδή αποτελεί ένα ερευνητικό σχέδιο για τη δημιουργία μιας νέας προλεταριακής γνώσης. Οι δρώντες πολιτικοί φορείς, που επιδιώκουν να οικοδομήσουν μια ηγεμονική πρακτική, πρέπει συνεχώς να κάνουν προτάσεις, να τις δοκιμάζουν στην πράξη, να τις διορθώνουν και να τις αναθεωρούν, και να δοκιμάζουν ξανά τις τροποποιημένες θέσεις τους σε συγκεκριμένους πολιτικούς αγώνες. Αυτή η διαδικασία οδηγεί σε μια συνεχή διαλεκτική ανταλλαγή και αλληλεπίδραση ανάμεσα στην υπάρχουσα πολιτική συγκυρία και σε προσπάθειες να τη μετασχηματίσουν και, ακόμη πιο σημαντικό, ανάμεσα στους διευθύνοντες ενός πολιτικού κινήματος και αυτούς που συμμετέχουν σε αυτό. Ένα πολιτικό σχέδιο ηγεμονικής πολιτικής αντιπροσωπεύει έναν τύπο παιδαγωγικού εργαστηρίου για την ανάπτυξη νέων μορφών δημοκρατικής και χειραφετητικής πολιτικής πρακτικής.²⁴

Η ηγεμονία ως μηχανισμός

Ο Γκράμσι υποστήριξε ότι δεν ήταν αρκετό να σκεφτόμαστε ούτε τη διεύθυνση γενικά ούτε ένα σχέδιο με αφηρημένους όρους. Αντιθέτως, είναι αναγκαίο να κατασκευάσουμε συγκεκριμένους θεσμούς ενός ηγεμονικού σχεδίου. Αυτή είναι η τρίτη κεντρική στιγμή της [γκραμσιανής] έννοιας της ηγεμονίας. Αυτή η οπτική είχε ως συνέπεια την περαιτέρω ανάπτυξη της έννοιας της ηγεμονίας, που ο Γκράμσι είχε κληρονομήσει από τις αντιπαραθέσεις στη Ρωσία και τη μετάφρασή της στη δική του αυθεντικά νέα

έννοια του «ηγεμονικού μηχανισμού». Είναι σημαντικό να σημειώσουμε πως *apparato* στα ιταλικά –και ειδικά στο λεξιλόγιο του Γκράμσι– δεν περιορίζεται απλώς στις μηχανιστικές αντιλήψεις, που επικράτησαν σε άλλες σύγχρονες μεταφράσεις ευρωπαϊκών γλωσσών του λατινικού *apparatus* (που προέρχεται από το ρήμα *appare*). Αντιθέτως, περιλαμβάνει μια ευρύτερη διάσταση ρύθμισης, συμπεριφοράς και εντέλει οργανωτικής μορφής.²⁵ Με αυτή τη στρατηγικά αποφασιστική έννοια του ηγεμονικού μηχανισμού, ο Γκράμσι προσπαθεί να στοχαστεί τη διαλεκτική σχέση μιας σειράς δομημένων θεσμών και οργανωτικών μορφών της πολιτικής και της φαινομενικά «μη-πολιτικής ζωής», ικανών να «μεταφράσουν» τους διάφορους τρόπους κοινωνικοπολιτικής εμπειρίας με όρους κατάλληλους, για να γίνουν κατανοητοί από τους άλλους. Εδώ, οι προηγούμενες αναλύσεις του Γκράμσι για τους ηγεμονικούς μηχανισμούς, όπως διαμορφώθηκαν από την ευρωπαϊκή άρχουσα τάξη κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα έχουν αποφασιστική συμβολή. Σημειώνει πως η επέκταση του ηγεμονικού μηχανισμού της άρχουσας τάξης είχε ως συνέπεια όχι μόνο αμιγώς πολιτικές μορφές, όπως πολιτικά κόμματα, εκλογικό πρόγραμμα, αλλά και τη συνάρθρωση αυτών των αιτημάτων με το πλήρες φάσμα της κοινωνικής ζωής, από την ταξική πάλη στην παραγωγή, μέχρι λογοτεχνικές μορφές και καθημερινές πολιτιστικές πρακτικές. Ο Γκράμσι παρατηρεί τους σύνθετους τρόπους, με τους οποίους η αστική τάξη αναδύθηκε από την υποτελή κατάσταση της στη φεουδαρχία, για να γίνει μια κοινωνική ομάδα, ικανή να προσφέρει διεύθυνση στην κοινωνία ως σύνολο, δημιουργώντας τις νέες μορφές, μέσω και διαμέσου των οποίων κατέστη δυνατό να κερδίσει στον δικό της σκοπό και αίτημα

25. Για λεπτομερή περιγραφή της εξέλιξης της έννοιας του «ηγεμονικού μηχανισμού», βλ. Bollinger, Stefan και Juha Koivisto (2001), «Hegemonialapparat», στο *Das historisch-kritische Wörterbuch des Marxismus* 5, W.F. Haug (επιμ.), Hamburg-Berlin: Argument.

24. Για την έννοια της ηγεμονικής πολιτικής ως της παραγωγής νέων «διανοητικότητας», βλ. Sotiris, Panagiotis (2013), «Hegemony and mass critical intellectuality», *International Socialism Journal*, 137.

πολλές άλλες κοινωνικές ομάδες, που ήταν αποκλεισμένες από προηγούμενες κατανομές εξουσίας. Αυτή η ιστορική διαμόρφωση ενός αστικού ηγεμονικού μηχανισμού συνέβη συγκεκριμένα σε πρωτοβουλίες όπως οι εφημερίδες, οι εκδοτικοί οίκοι, οι εκπαιδευτικοί θεσμοί, οι κοινωνικές ενώσεις, οι αθλητικές ομάδες και τα πολιτιστικά δίκτυα· εν ολίγοις, στη μεγάλη ποικιλία των δραστηριοτήτων που δομούν και οργανώνουν τις σύγχρονες κοινωνίες στην συνθετότητά τους «ως μιας εκ των άνω οργάνωσης» «ενώσεων κάτωθεν», όπως η σύγχρονη μεταβατική κυριαρχία.²⁶ Θα ήταν δυνατόν, διερωτάται συνεχώς ο Γκράμσι στα *Τετράδια της Φυλακής*, να συλλάβουμε τη διαμόρφωση ενός εναλλακτικού δικτύου προλεταριακών ηγεμονικών μηχανισμών, [ένα δίκτυο] που δεν θα είναι αφιερωμένο στην ενδυνάμωση της τρέχουσας οργάνωσης της κοινωνίας και των ανισοτήτων της, αλλά αντιθέτως θα άνοιγαν το δρόμο προς την κατάργηση των εκμεταλλευτικών και καταπιεστικών κοινωνικών σχέσεων; Είναι δηλαδή εφικτό να συλλάβουμε μια δυναμική διαδικασία συντακτικής εξουσίας, που δεν καταλήγει στην αποστέωση μιας συνταγματικής μορφής; Με τα λόγια του Μαρξ στα σχόλιά του για την Παρισινή Κομμούνια, ο Γκράμσι στοχάζονταν τη διαμόρφωση ηγεμονικών μηχανισμών, που θα ήταν «εκτακτικοί» και όχι «καταπιεστικοί», κάτι που θα έβαζε σε λειτουργία μια διαδικασία διαρκούς επανάστασης εν μέσω της καπιταλιστικής κυριαρχίας – όψεις αντίρροπης εξουσίας [counter power], αν θέλουμε να χρησιμοποιήσουμε σύγχρονο και λιγότερο ακριβές λεξιλόγιο.²⁷ Ποιες θα μπορούσαν να είναι οι προϋποθέσεις μιας τέτοιας διαδικασίας, βασισμένης σε μια ρεαλιστική εκτίμηση

των θεμελιωδών δομών της τρέχουσας κοινωνικοπολιτικής τάξης;

Ηγεμονία του εργατικού κινήματος

Καθώς ο Γκράμσι αναπτύσσει αυτή την ανάλυση των θεσμικών μορφών προηγούμενων και πιθανώς μελλοντικής ηγεμονίας, η έννοια της ηγεμονίας του εργατικού κινήματος παρέμεινε η θεμελιώδης προοπτική του. Πράγματι, καθώς προχωρούν οι έρευνές του εντός της φυλακής, επιχειρηματολογεί ολοένα και πιο έντονα υπέρ της ηγεμονίας του εργατικού κινήματος. Μόνον εντός αυτού του πλαισίου, μπορούμε να κατανοήσουμε τη στενή σχέση ανάμεσα στις γκραμσιανές διατυπώσεις στα *Τετράδια της Φυλακής* των εννοιών των «υποτελών κοινωνικών ομάδων» και του «σύγχρονου Ηγεμόνα», από τη μία πλευρά, και της ευθείας πρότασής του, όπως έχει καταγραφεί σε συνομιλίες και επιστολές της φυλακής κατά την ίδια περίοδο (δηλαδή από τα τέλη του 1930 και μετά), για την ανάγκη μιας συντακτικής συνέλευσης: Όλες αυτές οι έννοιες στοχεύουν στη μελέτη των οργανωτικών όρων για μια πολιτική διεύθυνση του εργατικού κινήματος στον αντιφασιστικό αγώνα.²⁸ Εκ πρώτης όψεως, αυτό το επιχείρημα μπορεί να φαίνεται βουλησιαρχικό και βεβιασμένο, καθώς συχνά υποστηρίζεται ότι ο Γκράμσι είναι ο θεωρητικός των πολιτικών υπερδομών και σφοδρός κριτικός του οικονομικού ντετερμινισμού. Μερικές φορές έχει υποστηριχθεί ότι η έννοια της ηγεμονίας του Γκράμσι αποτελεί την αφετηρία ενός «μεταμαρξισμού» που απορρίπτει τη μαρξιστική κριτική της πολιτικής οικονομίας.²⁹ Αυτές οι προ-

26. Για την προσπάθεια του Γκράμσι να αναλύσει την ηγεμονική (υλική) σύσταση του σύγχρονου κράτους, βλ. Frosini, Fabio (2012), «Reformation, Renaissance and the state: the hegemonic fabric of modern sovereignty», *Journal of Romance Studies*, 12:3.

27. Βλ. Marx, Karl και Engels, Friedrich (1975–2005), *Marx Engels Collected Works*, Volume 22, London: Lawrence and Wishart, σ. 334.

28. Η πιο πρόσφατη ιστορική έρευνα της πρότασης του Γκράμσι για μια συντακτική συνέλευση συντίθεται στο Vacca, Giuseppe (2012), *Vita e pensieri di Antonio Gramsci*, Torino: Einaudi.

29. Για μια ανάλυση της βαθιάς σχέσης του Γκράμσι με την κριτική της πολιτικής οικονομίας στα *Τετράδια της Φυλακής*, βλ. Krätke, Michael (2011), «Antonio Gramsci's Contribution to a Critical Economics», *Historical Materialism* 19:3.

σεγγίσεις, ωστόσο, παραβλέπουν τη βαθύτερη ανάλυση που κάνει στα *Τετράδια της Φυλακής*. Όπως τονίζει ο Αλμπέρτο Μπούρτζιο [Alberto Burgio], ο Γκράμσι, σε όλες τις ιστορικές, πολιτικές και φιλοσοφικές έρευνές του στη φυλακή συνεχώς σημειώνει ότι ο νεωτερικός κόσμος, με όλες τις νέες μορφές ελευθερίας και ανελευθερίας, διακρίνεται θεμελιωδώς από όλους τους άλλους προηγούμενους κοινωνικούς σχηματισμούς, επειδή αποτελεί μια οργάνωση για την παραγωγή, συσσώρευση και επέκταση τεραστίων ποσοτήτων κοινωνικού πλούτου και νέων μορφών κοινωνικού πλούτου.³⁰ Η εργασία δεν είναι απλώς ένα στοιχείο ή ένα συστατικό μέρος αυτής της οργάνωσης, ούτε απλώς η δραστηριότητα μιας τάξης ή ταξικής μερίδας (για παράδειγμα, της υποτιθέμενης «παραδοσιακής» βιομηχανικής εργατικής τάξης του φορντισμού). Αντιθέτως, η εργασία για τον Γκράμσι, όπως και για τον Μαρξ, είναι μια κοινωνική σχέση που καθορίζει –και επικαθορίζεται από– όλες τις άλλες κοινωνικές σχέσεις στις κοινωνίες μας. Η

εργασία, λοιπόν, αποτελεί για τον Γκράμσι ένα από τα κεντρικά κομβικά σημεία, στα οποία συμπυκνώνονται και εκφράζονται οι δομές και οι αντιφάσεις της σύγχρονης κοινωνίας. Η σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία, από τις καθημερινές δραστηριότητες που αποτελούν το «περιεχόμενο» της ως τις κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις καθοδήγησης, που επιδιώκουν να λειτουργήσουν ως η «μορφή» τους, είναι αφιερωμένη αποκλειστικά στη συσσώρευση κεφαλαίου μέσω της ιδιωτικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής από μία τάξη – δηλαδή την πετυχημένη διεκδίκηση από την αστική τάξη του νομικού δικαιώματος να καρπώνεται την υπεραξία, που παράγεται εντός της κατεξοχόν «άνιστης ισότητας» της σχέσης ανάμεσα στη μισθωτή εργασία και το κεφάλαιο. Οποιοδήποτε κίνημα επιδιώκει να μετασχηματίσει αυτή την κοινωνία πρέπει συνεπώς να ξεκαθαρίσει τους λογαριασμούς του με αυτή τη θεμελιώδη οργανωτική αρχή, η οποία συνεχώς παράγει, αναπαράγει και επικαθορίζει τις σχέσεις υποτέλειας, που διαπερνούν την καπιταλιστική κοινωνία, τόσο εντός όσο και εκτός των αυστηρά οικονομικών σχέσεων. Σε πρώτη –και όχι σε τελική

30. Burgio, Alberto (2002). *Gramsci storico. Una lettura dei «Quaderni del carcere»*, Roma-Bari: Laterza.

ανάλυση— ένα τέτοιο επαναστατικό κίνημα πρέπει να αμφισβητήσει την κυριαρχία μιας μειοψηφικής τάξης, στη βάση των συμφερόντων όλων των άλλων κοινωνικών τάξεων, με το να αντιμετωπίσει άμεσα και ρωμαλέα, αυτό που στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* περιγράφεται ως το «ζήτημα της ιδιοκτησίας», δηλαδή την υλική βάση της υποτέλειας σε κάθε της μορφή. Αυτός ο «συνασπισμός των εξεγερμένων υποτελών», στρατευμένος σε αυτοαπελευθερωτικές πράξεις ηγεμονικής πολιτικής, συνοψίζεται από τον Γκράμσι με το όνομα του «σύγχρονου Ηγεμόνα», ο οποίος αποτελεί ένα παιδαγωγικό εργαστήρι για την αποτίναξη των συνθηκών της υποτέλειας και την ανακάλυψη νέων μορφών συμβίωσης, αμοιβαιότητας και συλλογικού αυτοπροσδιορισμού.

Η ανανέωση της ηγεμονικής πολιτικής

Διεύθυνση, ή με άλλα λόγια, ένα δυναμικό κίνημα, θεμελιωμένο στην αστάθεια, παρά στην ισορροπία· πολιτική ως ένα δυνάμει ενοποιητικό σχέδιο για τη διαμόρφωση γνώσης, παρά μια κατάφαση γνωστών αληθειών· θεσμοί συντακτικής εξουσίας και η εγγενής επέκτασή τους αντί για συνταγματικούς περιορισμούς· εργασία ως θεμελιώδης κοινωνική σχέση του σύγχρονου κόσμου, η πολιτικοποίηση της οποίας αποτελεί καθήκον ενός μαχητικού κομμουνιστικού κινήματος. Μακριά από αριστερόστροφες παραλλαγές της κρατικοκεντρικής προσέγγισης της σύγχρονης πολιτικής σκέψης, η «διαλεκτική αλυσίδα» της ηγεμονικής πολιτικής του Γκράμσι αποτελεί μια ριζοσπαστική εναλλακτική. Αντί να εστιάζει στη διαμόρφωση του πολιτικού υποκειμένου, η γκραμσιανή έννοια της ηγεμονίας κατευθύνει την προσοχή μας στις παρεμβάσεις στους συσχετισμούς δύναμης, που από μόνοι τους έχουν την ικανότητα να παράγουν πραγματικά κινήματα ιστορικής προόδου. Η ηγεμονία, λοιπόν, δεν γίνεται αντιληπτή ως ο «σκο-

πός» της κομμουνιστικής πολιτικής, που ενσωματώνεται και διασφαλίζεται από μια πολιτική οργάνωση ως βαθμίδα αντιπροσώπευσης. Αντιθέτως, η ηγεμονία ως η πρακτική της διεύθυνσης αποτελεί για τον Γκράμσι την ίδια τη φύση της κομμουνιστικής πολιτικής, σε μια διαλεκτική αλυσίδα χωρίς οριστική σύνθεση.

Θα μπορούσαμε να συλλάβουμε μια τέτοια πρακτική σήμερα, μετά τις τόσες μεταλλάξεις και ήττες που υπέστη το κομμουνιστικό σχέδιο στα τέλη του 20ού αιώνα; Αναμφιβόλως, το πολιτικό πεδίο στους περισσότερους εθνικούς σχηματισμούς έχει αλλάξει ριζικά από την περίοδο που ο Γκράμσι, στη συνέχεια του Λένιν, εστίαζε στην ισχυροποίηση των πολιτικών σχέσεων ανάμεσα στις μειοψηφικές εργατικές τάξεις και στην πλειοψηφική αγροτιά, ακόμη κι αν ακριβώς τέτοιες σχέσεις «διαλεκτικής παιδαγωγικής» αποτελούν σήμερα, σε διεθνές πεδίο, ένα από τα πιο σημαντικά μέτωπα ενάντια στην ύστερη φάση της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης. Η συνεχιζόμενη διείσδυση της μορφής του εμπορεύματος σε όλους τους τομείς της ζωής, η αναδιοργάνωση της εργασιακής διαδικασίας σε «μεταφορντικές», «υψηλής τεχνολογίας», «αυτοματοποιημένες» ή επισφαλείς νεοφιλελεύθερες μορφές, καθώς και η συνακόλουθη αποσύνθεση των παραδοσιακών ταυτοτήτων και κοινοτήτων της εργατικής τάξης, θα μπορούσαν να εκληφθούν ως αποστέρευση μιας τέτοιας θεωρίας από τα υλικά της στηρίγματα, ακόμη και αν η μισθωτή εργασία έχει γενικευτεί σήμερα περισσότερο από ποτέ. Σε αυτές τις προκλητικές συνθήκες, η ανανέωση της ηγεμονικής πολιτικής εξαρτάται στις μέρες μας από την πρακτική εκ νέου ανακάλυψη όσων ο Γκράμσι προσδιόρισε ως ουσιαστική φύση του «σύγχρονου Ηγεμόνα»: την άνευ προηγουμένου συγκέντρωση εμπειριών της ενεργού «οργάνωσης του αγώνα» ως παρέμβασης στο συσχετισμό δύναμης που καθορίζει το παρόν.³¹ **T**

31. Q 13, §1, σ. 1561.